

Розділ 2

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПСИХОЛОГІЇ ПРАВООХОРОННОЇ ТА ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 159.9.072.432

О.А. Куций

ДОМІНУЮЧІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ У ПРАЦІВНИКІВ ОВС

Здійснено дослідження особливостей формування професійної деформації у працівників ОВС. Визначено домінуючі соціально-психологічні чинники, що найбільше впливають на формування професійної деформації серед працівників ОВС.

Ключові слова: професійна деформація, професійна деформація працівників ОВС, домінуючі соціально-психологічні чинники професійної деформації працівників ОВС.

Постановка проблеми. Діяльність працівників органів внутрішніх справ (далі – ОВС) становить окремий різновид інтелектуально практичної праці, що передбачає підвищену активність та відповідальність виконавців. Як правило, вона пов'язана з дефіцитом часу та інформації під час підготовки окремих дій, їх виконанням за умов раптовості, перешкод, інтенсивних фізичних і психологічних навантажень. Виконуючи свої обов'язки, працівники ОВС не з власної ініціативи, а відповідно до закону повинні захищати права і законні інтереси громадян, незалежно від їх соціального походження, расової та на-

ціональної належності, майнового стану, мови, освіти, статі, віку, релігійних, політичних та інших переконань. Одночасно вони можуть обмежувати права громадян, якщо без цього неможливе виконання професійних обов'язків, з необхідними поясненнями з цього приводу. Враховуючи особливі умови праці працівників ОВС, цілком логічно припустити, що у цьому виді діяльності професійна деформація розвиватиметься особливо інтенсивно та масштабно. Наслідком розвитку цього феномена можуть бути такі прояви поведінки працівників ОВС, які не тільки не збігаються із професійною етикою, не лише не сприймаються суспільством, але й призводять до прямого порушення закону, до правопорушень і навіть злочинів.

Прояви професійної деформації у правоохоронній системі дуже небезпечні як для суспільства, так і для самої системи і врешті для самого працівника. Працівники ОВС належать до силової системи держави. Це люди, які мають у руках зброю, вони найперше повинні відчувати можливість, складність і необхідність припинення порушень закону, при цьому самі вони не мають права переступити межі дозволеного.

У зв'язку із вищевикладеним проблема професійної деформації працівників ОВС вельми актуальна, тому з нею пов'язана ефективність додержання законності в суспільстві, а через те й надійність усієї правоохоронної системи в цілому.

Стан дослідження. Аналіз наукової літератури засвідчує, що термін «деформація» походить із механіки, який у науках про людину та суспільство застосовується для окреслення явищ певних змін у громадській думці, комунікації, медицині, біополя людини та ін. Однак найбільшого поширення у галузі людинознавчих наук цей термін набув під кутом розгляду «професійна деформація», де це явище вважається результатом появи та розвитку жорстких професійних стереотипів, перенесення професійної ролі у сферу позаслужбових стосунків або впливу специфіки службової діяльності (В.С. Медведєв [8], С.Е. Пиняєва [2; 4]). А.Е.Ф. Зеєр [5],

А.К. Маркова [7] та інші вважають, що професійна деформація є результатом невідповідності людини суспільній професійній нормі й вказують, що кожна професія має свої специфічні прояви професійної деформації.

Водночас є й професії, що здійснюють більший деформуєчий вплив на психіку людини. Так, абсолютна більшість дослідників (Ю.В. Александров [1], С.П. Безсонов [2], Е.Ф. Зеєр [5], В.С. Медведєв [8]) вважають, що найбільш схильними до профдеформації є професії, де необхідно працювати з людьми (правоохоронні органи, керівники, депутати, соціальні працівники, педагоги, медики, продавці, психологи), що може виражатися у формальному, функціональному ставленні до людей. А профдеформації по-різному виражаються залежно від конкретної професії: у вчителів – у авторитарності й категоричності суджень [5; 7]; у психологів – у прагненні маніпулювати іншою людиною [5]; в управлінців – у зростанні агресивності, неадекватності у сприйнятті людей і ситуацій, втраті здатності до ефективного спілкування, самовдосконаленні, розвитку, смаку до життя [2; 5; 8].

Узагальнення поглядів щодо причин професійної деформації Ю.В. Александрова [1], Е.Ф. Зеєра [5], В.С. Медведєва [8] та інших вказує на те, що одними з найчастіших причин професійної деформації є специфіка найближчого оточення, з яким змушений перебувати фахівець-професіонал, специфіка діяльності, більш вузька спеціалізація та стереотипи.

Все вищевказане своєрідно проявляється у процесі професійної деформації працівників ОВС, про що свідчать результати досліджень низки вчених (Н.Л. Гранат [4], В.С. Медведєв [8], Ю.В. Александров [1], С.П. Безсонов [2] та інші), що розробили як теоретичні, так й практичні підходи до вирішення вказаного питання. Проте єдиної думки щодо природи цього явища ще не вироблено. До того ж, серед усіх напрямків діяльності людини професія правоохоронця є серед перших, що найбільш схильні до формування професійної деформації. Відкритими також за-

лишилися питання, що пов'язані з проблемою об'єктивної й якісної діагностики цього феномена. Водночас у літературі недостатньо відображені уявлення щодо наявності відмінностей у проявах професійної деформації у працівників різних служб ОВС, а саме недостатньо враховано специфіку діяльності. Та й саме питання щодо дослідження саме соціально-психологічних чинників професійної деформації працівників ОВС окремо не досліджувалось, а тільки окреслювалось у системі загального дослідження.

Мета статті полягає у визначенні домінуючих соціально-психологічних чинників професійної деформації у працівників ОВС.

Виклад основних положень. Для дослідження домінуючих соціально-психологічних чинників професійної деформації працівника ОВС необхідно коротко узагальнити розуміння дослідниками сутності цього явища взагалі та у професійній діяльності працівників ОВС.

Дослідженням професійної деформації у професійній діяльності людини займалось багато психологів. Про деяких із них ми згадували. Так, на думку Е.Ф. Зеєра, професійні деформації – це зміни структури, що склалася, діяльності і особи, що негативно позначаються на продуктивності праці і взаємодії з іншими учасниками цього процесу. Тому, професійні деформації порушують цілісність особи, знижують її адаптивність, стійкість, негативно позначаються на продуктивності діяльності. Також дослідник сформулював концептуальні положення розвитку професійних деформацій особистості та визначив психологічні детермінанти деформацій особистості [5].

Аналізуючи причини, що перешкоджають професійному розвитку людини, А.К. Маркова указує на вікові зміни, професійні деформації, професійну втому, монотонію, тривалу психічну напруженість, зумовлену складними умовами праці, а також кризи професійного розвитку [7].

Г.В. Суходольський зазначає, що «дії формуються шляхом навчання і виховання, причому формування дій – це і формування психічних процесів, станів і властивостей психіки. Психічний розвиток людини – це процес перетворення зовнішньої діяльності у внутрішню (інтеріоризація) і процес перетворення внутрішньої діяльності в зовнішнє (екстеріоризація), що перетворить середовище, створює культурні цінності» [4, с. 48].

Наголошуючи на нерозривності взаємозв'язку діяльності та особистості, А.І. Кітов виділяє три напрями впливу діяльності на особистість:

- удосконалюються механізми психічного відображення;
- діяльність «осідає» в психіці як система знань;
- діяльність переносить у внутрішній світ особистості свої аспекти, і в тому числі ідеологічні [8, с. 158–161].

С.П. Безносков на основі принципу обмеженої ресурсності кожного діяча як загального чинника професійної деформації стверджував, що:

- принципово неможливо реалізувати так звані суб'єкт-суб'єктні відносини в професійних актах взаємодії;
- у якості засобу пізнання сутності професійної деформації доцільним є визначення рівня використання особливої професійної мови;
- в будь-якій професійній праці присутні не випадкові, а закономірні психологічні відмінності, що є причиною професійної деформації;
- існують правила адекватного пошуку та визначення типового предмета праці, які властиві досліджуваній професії;
- існує особливий тип професій, представники яких змушені здійснювати маніпуляції над «ненормальними» людьми. Сутність професійної деформації особистості в цьому аспекті полягає в перенесенні чужої логіки існування з виробничої сфери в області життя особистості;

– відмінності між загальними нормами моральності, приватними нормами трудової моралі і специфічними нормами професійної етики і деонтології полягають у ступені їх абстрактності/конкретності. Необхідність їх співвіднесення з особливостями різних життєвих і виробничих ситуацій вимагає доброї розумової підготовки людини;

– сутністю психологічного механізму професійної деформації є процеси узгодження, боротьби, конфлікту між суб'єктом і особистістю з приводу протиріч між різними нормами у свідомості індивідуальності і їх додатком до ситуацій різного типу [2].

Доцільним є аналіз ознак професійної деформації, що дозволить поглибити рівень розуміння цього явища. Так, Б.М. Новіков виділяє та описує перелік ознак за допомогою понять «соціальні відхилення» і «делінквентна поведінка» [4, с. 18]. Ю.В. Александров [1], С.П. Безносів [2], С.Е. Борисова [3] та інші в якості підстави та критерію класифікації використовують поняття глибини та широти деформованості особистості, ступеню стійкості проявів та швидкості настання профдеформації.

Дослідниками виділено кілька способів систематизації проявів професійної деформації особистості:

– перша систематизація, що розроблена Ю.М. Кузьмінім [5], С.П. Безносівим [2] та іншими включає посадову (керівник не обмежує свої владні повноваження, у нього з'являється прагнення до придушення іншої людини, нетерпимість до іншої думки, зникає самокритичність, завищена впевненість), адаптивну деформації (пасивне пристосування особистості до конкретних умов діяльності, в результаті чого формується високий рівень конформізму), професійну деградацію (особистість змінює моральні ціннісні орієнтири, стає професійно неспроможною);

– систематизація Е.Ф. Зеєра [5] включає загальнопрофесійні (типові для працівників цієї професії), спеціальні професійні (виникають у процесі спеціалізації), професійно-

типологічні (зумовлені накладенням індивідуально-психологічних особливостей особистості на психологічну структуру професійної діяльності, у результаті чого складаються професійно і особистісно зумовлені комплекси: деформації професійної спрямованості особистості, деформації, що розвиваються на основі будь-яких здібностей, та деформації, що зумовлені рисами характеру) та індивідуальні деформації (окремі професійно важливі якості, як і небажані якості, надзвичайно розвиваються, що призводить до виникнення надякостей або акцентуацій).

М.Л. Гранат оцінює та аналізує феномен професійної деформації за допомогою поняття «норма» і відповідного відхилення від неї й виділяє поняття «соціальна норма», в яку входять, насамперед, правові та моральні норми. Він поділяє відхилення, з огляду на такі підстави:

- зміст відносин (якщо відхилення від моральної норми, то це аморальна поведінка, якщо від правової – злочин);
- ступінь стійкості (випадкові – стійкі);
- обсяг і широта поразки особистості (глобальні – часткові);
- ступінь вираженості (виразні – акцентуаційні) [4].

Проведений аналіз дав змогу визначити основні детермінанти професійних деформацій фахівця. Це стереотипи мислення і діяльності, соціальні стереотипи поведінки, окремі форми психологічного захисту. Але головним чинником, ключовою детермінантою розвитку деструкцій є сама професійна діяльність. Кожна професія має свій ансамбль професійних деформацій. У цьому специфіка багатьох людинознавчих професій, яка є причиною або чинником прояву негативних ознак професійної деформації.

В.С. Медведєв [8], С.П. Безносів [2], М.Г. Дебальський і Л.І. Мартинцева [10], А.А. Мартинов та С.М. Мамонтова [6] вважають професійною деформацією працівників органів правопорядку результатом спотворення професійних і особистісних якостей під впливом негативних факторів діяльності та навколишнього середовища.

Специфіка правоохоронної діяльності, у тому числі необхідність вступати у взаємодію з правопорушниками, нерідко містить елементи негативного впливу на особистість. За відсутності у працівника достатнього рівня психологічної і моральної стійкості часто спостерігається розвиток його професійної деформації. При цьому професійна деформація негативно впливає на ділове спілкування працівника і ефективність його службової діяльності, а деформована діяльність характеризується наступними змінами в її змісті:

- реалізація звичних прийомів роботи знижує творчий рівень діяльності;

- при рутинному виконанні дій в ході затримання, обшуку, складання протоколу, прийому громадян істотні зміни зазнають цілі та мотиви діяльності. Відбувається заміщення мети діяльності [9, с. 423–428].

Серед причин зловживань і протиправної поведінки співробітників міліції О.І. Шестак називає такі: дефіцит професіоналізму, вада ресурсного забезпечення діяльності; безкарність; негативний вплив товаришів по службі і керівників; наявність спокус у діяльності; відсутність чітких і потужних критеріїв оцінки діяльності [9, с. 156].

Ознаками професійної деформації у працівників ОВС В.С. Медведєв [8], С.П. Безносів [2], Л.І. Мартинцева [10], С.М. Мамонтова [6] та інші вказали, що найбільш чіткими та вираженими є:

- стале упереджене ставлення до об'єкта службової діяльності;

- довільно-суб'єктивне тлумачення правослухняної поведінки, що має два головні аспекти. Один стосується самого працівника і полягає в допустимості навмисного (невипадкового) порушення нормативно-правової регламентації діяльності. Другий аспект стосується об'єкта службової діяльності й полягає в адаптації до правопорушень, формальному, пасивному виконанні обов'язків;

– перенесення стилю службового спілкування, окремих професійних методів та прийомів на позаслужбові стосунки з безпосереднім соціальним оточенням – ріднею, знайомими, колегами та ін.;

– «огрублення» особи або «трудоголізм» (бажання довше побути на службі, постійний інтерес до служби у вільний час, комфортність у службовій формі порівняно з цивільним одягом);

– зміни в образі «Я» (переоцінка своїх можливостей, недооцінка реальної ситуації).

Проведений аналіз досліджень щодо змісту, природи та ознак професійної деформації у працівників ОВС дозволяє визначати це явище як таке, що є наслідком доволі специфічної професійної діяльності.

У подальшому доцільним є емпіричне дослідження соціально-психологічних чинників професійної деформації у працівників ОВС.

З самого початку та з огляду на попередні дослідження необхідно зауважити, що цілеспрямованої психодіагностичної методики, яка б визначала рівень професійної деформації, ще не розроблено. Дослідники цієї проблеми використовували значну кількість особистісних психодіагностичних методів, які спрямовані на визначення зрушень у структурі особистості від середньостатистичних показників. Тому у дослідженні було використано результати психодіагностики за методами, що використовуються у процесі планової диспансеризації працівників ОВС Львівської області та які використовувались більшістю дослідників з цього питання, а саме:

1. 16-факторний опитувальник Кеттелла.
2. Рівень суб'єктивного контролю.
3. Характерологічний опитувальник Леонгарда.
4. Тест Г. Айзенка на визначення екстраверсії-інтраверсії та нейротизму.

Також у дослідженні чинників професійної деформації працівників ОВС використано метод експертних оцінок, який дозволяє узагальнити досвід найбільш компетентних професіоналів [11].

Визначення рівня професійної деформації проводилося у взаємодії з працівниками центру психологічної та психіатричної допомоги поліклініки ГУ МВС України у Львівській області. Загальна вибірка складала 56 працівників ОВС різних служб. Для дослідження взяті групи працівників міліції, які прослужили від двох до п'яти та більше п'яти років у ОВС. Також розподілено працівників на підгрупи, службова діяльність яких має суттєву різницю:

1 підгрупа – працівники державної автомобільної інспекції і оперативні працівники карного розшуку (28 осіб);

2 підгрупа – це працівники перших відділів і відділів по роботі з персоналом (28 осіб).

У результаті проведеного емпіричного дослідження встановлено:

– існування професійної деформованості у працівників на початковому та середньому рівні. Це підтверджує проведений порівняльний аналіз за групами, розподіл за якими здійснювався через визначення видів діяльності з більшим та меншим ризиком формування професійної деформованості;

– наявність значного впливу на професійну реформованість у працівників здійснює не стаж роботи, а її специфіка. Так було встановлено значне збільшення ознак професійної деформації у видах діяльності, що мають більший ризик щодо формування цього явища.

У експертних оцінках взяли участь 40 експертів, які оцінювали у розробленій анкеті значущість включених 67 соціально-психологічних чинників у процесі формування професійної деформації працівників ОВС. Такими, що отримали від експертів більше 3,9 бала й є важливими при інтерпретації результатів експертного опитування, є дефіцит позаслужбового спілкуван-

ня, психічні перевантаження, перенапруження, розумова перевтома, дефіцит професіоналізму у працівника, підвищена конфліктогенність служби, бездушне ставлення до підлеглих, перевантаження підлеглих службовими справами.

Для визначення домінуючих чинників у подальшому дослідженні здійснено поглиблений аналіз методами математичної статистики. Отримані результати експертного опитування оброблені у програмі SPSS 16 за методом аналізу головних компонентів за рекомендаціями А. Бююля та С.Д. Наследова [9]. У результаті факторного аналізу встановлено існування трьох факторів, серед яких один отримав найбільше факторне навантаження. Однак, до вказаного фактору потрапила значна кількість критеріїв й встановити його сутність доволі складно.

Кластерний аналіз дозволив виокремити соціально-психологічні чинники й зробити висновок, що:

- найбільш значущими чинниками професійної деформації є порушення у сфері професійної моралі, що укорінилися у колективі на рівні норм поведінки, та недоліки в управлінні підрозділами міліції;

- менш значущими, однак достатньо впливовими, є наявність певних особистісних стереотипів діяльності працівника, яка сформувалися внаслідок соціального впливу та соціальне сприйняття професії суспільством, вплив найближчого соціального оточення поза службою;

- найменш значущими є домінуючі емоції у професії. Емоції супроводжують професійну діяльність систематично. Вони накопичуються поступово й з часом починають деформувати особистість. При цьому важливу роль виконують індивідуально-типологічні якості особистості, що можуть значно знизити цей чинник.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що найбільш значущими, домінуючими соціально-психологічними чинниками професійної деформації у працівни-

ків ОВС є порушення у сфері професійної моралі, що укорінилося у колективі на рівні норм поведінки та недоліки в управлінні підрозділами міліції. Менш значущими визначено наявність певних особистісних стереотипів діяльності працівника, які сформувалися внаслідок соціального впливу та соціальне сприйняття професії суспільством, вплив найближчого соціального оточення поза службою.

Напрямами подальшого дослідження є розробка та визначення ефективних психотренінгових методів, які б сприяли формуванню у працівників міліції імунітету до негативного впливу виділених соціально-психологічних чинників професійної деформації.

1. Александров Ю.В. Професійна деформація співробітників органів внутрішніх справ і шляхи її корекції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.06 / Ю.В. Александров; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2003. – 18 с.

2. Безносов С.П. Профессиональная деформация личности / С.П. Безносов. – СПб.: Речь, 2004. – 272 с.

3. Борисова С.Е. Профессиональная деформация сотрудников милиции и ее личностны едетерминанты: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук / С.Е. Борисова. – М., 1998. – 21 с.

4. Гранат Н.Л. О влиянии профессиональных языковых и речевых шаблонов в мышлении следователя / Н.Л. Гранат // Материалы III Всесоюзного симпозиума по психолингвистике. – М., 1970. – С. 52–57.

5. Зеер Э. Ф. Психологические факторы профессиональной деформации / Эвальд Фридрихович Зеер // Элитариум. Социальная психология, Управление персоналом (HR): науковий журнал [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.elitarium.ru/2008/07/28/factory_professionalnojj_deformacii.html.

6. Мамонтова С.Н. Прикладная юридическая психология / С.Н. Мамонтова. – М., 2006. – 509 с.

7. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М.: Знание, 1996. – 294 с.

8. Медведев В.С. Проблемы професійної деформації співробітників органів внутрішніх справ (теоретичні та прикладні аспекти):

монографія / В.С. Медведєв. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 1996. – 192 с.

9. Наследов А.Д. SPSS: Компьютерный анализ данных в психологии и социальных науках / А.Д. Наследов. – СПб.: Питер, 2007. – 416 с.

10. Такасаєва К.Р. Морально-психологічні фактори професійної деформації особистості працівника ОВД: дис. ... канд. псих. наук: 19.00.06 / Кюнная Револьєвна Такасаєва. – М., 2001. – 241 с.

11. Шошин П.Б. Метод експертних оцінок: учеб. пособие / П.Б. Шошин. – М.: МГУ, 1987. – 80 с.

Куцый А.А. Доминирующие социально-психологические факторы профессиональной деформации в работников ОВД

Осуществлено исследование особенностей формирования профессиональной деформации у работников ОВД. Определены доминирующие социально-психологические факторы, влияющие на формирование профессиональной деформации среди сотрудников ОВД.

Ключевые слова: профессиональная деформация, профессиональная деформация сотрудников ОВД, доминирующие социально-психологические факторы профессиональной деформации сотрудников ОВД.

Kutsyi O.A. Dominant social psychological markers of professional deformation of Law Enforcement Workers

The research of peculiarities of formation of the professional deformation of Law Enforcement Workers is fulfilled. The dominant social psychological markers, which mostly influence the formation of the professional deformation of Law Enforcement Workers are determined.

Key words: professional deformation, professional deformation of Law Enforcement Workers, dominant social psychological markers of professional deformation of Law Enforcement Workers.

Стаття надійшла 22 червня 2011 року